

Setinský, Jiří

Agrární kapitál v Československu a krize let 1929-1933

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1962, vol. 11, iss. G6, pp. [123]-133

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111475>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIRÍ SETINSKÝ

 AGRÁRNÍ KAPITÁL V ČESKOSLOVENSKU
 A KRIZE LET 1929—1933

Jak známo, byla jedním z podstatných činitelů, které přivodily mimořádnou hloubku krize v letech 1929—1933, i okolnost, že se tu průmyslová krize propletla s krizí agrární. Ta propukla již po válce v roce 1920, kdy se zejména v USA bouřlivě hroutily ceny. V letech 1924 až 1928 se dočasně zlepšila zároveň s příznivým vývojem v průmyslu i situace v zemědělství. Avšak průmyslová krize, která propukla na podzim roku 1929, přivedla i zemědělství do nového úpadku. Prudce se snížila poptávka po zemědělských surovinách i po spotřebních zemědělských produktech a prudce klesly i ceny zemědělských produktů, kdežto nízká kupní síla zemědělského obyvatelstva zase naopak zotřovala průmyslovou krizi. Strašnou tíseň zemědělství vidíme velmi názorně, všimneme-li si vývoje zemědělských cen v průběhu krize, jež někdy klesly více než o polovinu:

Pokles cen zemědělských produktů během krize v některých státech (rok 1928 = 100)

Rok	Německo	Anglie	USA	Kanada	Argentina	Holandsko
1933	64,6	75,5	47,0	50,6	52,5	57,9
1934	72,2	81,0	60,4	58,6	65,0	53,7

Pramen: Ljubošic, Otázky marxisticko-leninské teorie agrárních krizí, str. 183.

Takové zhroutilí cen znamenalo ovšem těžkou ztrátu pro výrobce, podlomilo jejich kupní sílu a příslušné účinky se přenášely dále na průmysl. Pro pokles příjmů zemědělců jsou typická fakta z Dánska. V roce 1928/29 zde činil průměrný zisk z hektaru 151 korun, v roce 1930/31 jen 14 korun a v následujícím roce je již ztráta 11 korun.¹

 Index průmyslové výroby
 a velkoobchodních cen
 1925—29 = 100

 Index zemědělské tržní produkce
 a zemědělských cen
 1925—29 = 100

Rok	Výroba	Velkoobchodní ceny	Zemědělské tržní produkce	Zemědělské ceny
1925	89,7	104,1	97,6	99,9
1926	87,0	98,6	94,0	105,9
1927	100,5	100,5	98,6	105,7
1928	108,8	100,5	105,9	100,2
1929	113,8	95,2	103,9	89,2
1930	100,6	64,7	108,6	77,4
1931	91,7	76,7	99,7	66,5
1932	71,9	71,0	110,7	63,4
1933	68,2	68,6	114,2	61,5
1934	75,5	70,6	104,9	66,6
1935	79,3	73,6	107,6	73,3
1936	91,0	73,6	110,6	66,2

Pramen: Stočes, Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR, SNPL 1958, str. 274.

Agrární krize byla velmi důležitým činitelem hlubokého zostření všeobecné hospodářské krize i v Československu. Zde krize probíhala mnohem obtížněji a vlekleji než ve většině evropských kapitalistických zemí. Jednou z příčin toho byla i značná váha zemědělství v hospodářství CSR.² I v Československu došlo k prudkému poklesu zemědělských cen, takže situace zemědělství se relativně k průmyslu značně zhoršila, jak ukazuje srovnání vývoje cen zemědělských a průmyslových výrobků.

Úloha, kterou mělo v krizi zemědělství, musela pochopitelně najít svůj odraz i v názorech agrárních teoretiků na krizi a její překonání. Cílem této stati je podat kritické zhodnocení jejich názorů v souvislosti s ostatními směry protikrizové politiky v CSR.

*

Základem ideologie agrárních teoretiků byl tzv. agrarismus, myšlenka, že zemědělství a rolnictvo je základem všeho hospodaření i společnosti vůbec a že tedy rolnictvo je i hlavní oporou národa a státu. Touto ideologií se agrární teoretikové pokoušeli odvracet pozornost drobného a středního rolnictva od diferenciacních procesů probíhajících uvnitř rolnictva, od rostoucí moci agrárního finančního kapitálu a snažili se vytvářet iluzi jednoty zájmů všeho rolnictva (viz známé heslo „Venkov jedna rodina“). Tato ideologie však byla zároveň namířena proti dělnictvu a proti socialistickým stranám (i pravicovým), jež bývaly agrárními teoretiky skrytě i zjevně obviňovány z nedostatku národní spolehlivosti.

V duchu těchto názorů neviděli pak agrární teoretikové samozřejmě jádro krize v rozporech kapitalismu, nýbrž v krizi agrární, v neobyčejné hospodářské tísní zemědělství. do níž se zemědělství dostalo následkem změn vyvolaných v hospodářství první světovou válkou a také pochybenou měnovou politikou. Venkov z 28. II. 1932 v článku „Kterou cestou z krize“ píše o agrární krizi jako o „prákrizi“, tj. o kořenu hospodářské krize vůbec. A tato myšlenka zůstává spodním tónem článků Venkova ve všech krizových letech. V názorech na konkrétní překonání krize však můžeme rozeznat docela zřetelně dva směry, jimž odpovídají i dvě etapy agrární protikrizové politiky.

Představitelem prvního směru byl známý agrární teoretik prof. dr. Brdlík, který se svým názorem vystoupil na počátku roku 1932. Brdlík především odmítl teorii „zlaté deflace“, zastávanou vlivným národohospodářským teoretikem i praktikem prof. Englišem, podle níž příčinou krize bylo zhodnocení zlata vyvolané velkou poptávkou po zlatě v souvislosti s návratem k zlatým měnám. Toto zhodnocení zlata bylo podle Engliše příčinou poklesu cen, jemuž je nutno se co nejdříve přizpůsobit. Proto volal Engliš po všeobecném snížení nákladů, v tom samozřejmě i mezd, jež by umožnilo pronikavé snížení cen. Brdlík naproti tomu viděl příčinu krize v dalekosáhlých strukturálních změnách světového hospodářství vyvolaných válkou, jako byly: vzestup zemědělské i průmyslové výroby v zámoří během války, obnova zemědělské výroby v poválečné Evropě i racionalizace v průmyslu i v zemědělství. Na rozdíl od Engliše, který v krizi viděl v podstatě jev měnový a úvěrový, vyzvedá Brdlík její nadvýrobní charakter. Vedle toho ukazuje i na škodlivé účinky cenové politiky kartelů, jež držely vysoké ceny bez ohledu na všeobecnou hospodářskou tíseň.

Hlavní prostředek k překonání krize viděl Brdlík v odstranění disparity mezi průmyslovými a zemědělskými cenami. Tím by se zlepšilo postavení zemědělců vzhledem k průmyslu a zemědělci by mohli zvýšit svou spotřebu průmyslových výrobků, čímž by se přispělo i k zotavení průmyslu. Splnění tohoto požadavku si podle Brdlíka žádalo: 1. zákrok proti kartelům, zejména pokud se týče cen uhlí a železa, 2. všeobecné snížení průmyslových cen na základě snížení výro-

ních nákladů, v tom i mezd. Prakticky tedy dochází Brdlík ke stejným závěrům jako Engliš, i když odmítal jeho teoretický rozbor příčin krize. Brdlík přitom zcela demagogicky argumentuje tím, že prý by se snížením mezd celková kupní síla nijak nezmenšila. Došlo by jen k přesunu ve prospěch nedělnického obyvatelstva, jež by svou spotřebu mohlo zvýšit. Nakonec by prý díky nižším výrobním nákladům a cenám odbytu stoupl a s tím i výroba a zaměstnanost. Následkem vyšší zaměstnanosti by prý stouply celkové důchody dělnictva i při nižších mzdách. V podstatě zde tedy Brdlík operuje starými otřepanými argumenty buržoazní politické ekonomie, podle nichž si vlastně dělnictvo zavinuje svou bídu samo, protože tvrdošijně a nerozumně trvá na mzdách nepřiměřených hospodářské situaci. Není třeba zvlášť zdůrazňovat, že hlásat tyto názory v roce 1932, kdy již po tři roky zuřila krize, bylo vůči pracujícím projevem krajního cynismu.

Brdlíkův program byl tedy vysloveně protidělnický. Doporučoval pracujícím bezpodmínečnou kapitulaci před kapitálem a vyznačoval se nadto vůbec krajní konzervativností. Brdlík byl proti podporám v nezaměstnanosti, ježto prý zvyšují veřejné výdaje, byl i proti nouzovým veřejným pracím, neboť prý se tak odčerpávají volné peněžní prostředky národnímu hospodářství. Celkem se stavěl i proti sociálním programům, jež prý jsou v krizi neúnosné. Žádný buržoazní ekonom si netroufal vyslovit otevřeněji a bezohledněji protidělnický charakter překonání krize, než to učinil Brdlík slovy: „Tíseň musí proniknout do všech domácností, abychom přes všeobecnou úspornost pracovali se zase do lepších poměrů“.³

Brdlík rozvinul svůj program nejprve na schůzi okrajové organizace agrární strany, Zemědělské jednoty, v roce 1932 a ještě více jej propracoval v publikaci „Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím“.⁴ Program byl schůzi Zemědělské jednoty, na níž byla přítomna i řada čelných agrárních politiků, přijat jednomyslně s velkým nadšením a tím dostal punc jisté oficiálnosti. Zajímavé však je, že proti němu vznikla hned i ostrá opozice, která se přenesla i do oficiálního orgánu strany Venkova, kde se jí účastnil pod pseudonymem dr. Hynek Penčík i jeho šéfredaktor Vraný. Roku 1932 přinesl Venkov řadu dopisů svých čtenářů, v nichž byly Brdlíkovy názory jednomyslně odmítnuty.

Co bylo příčinou takového odporu? Ukazují to např. články dvou čtenářů Venkova z 8. III. 1932. Oba pisatelé odmítají Brdlíkův program s poukazem na zadlužení zemědělství. Dovozejí, že snížení mezd a na jeho základě snížení nákladů nemůže situaci rolníků zlepšit, ježto se tím nezmenší břímě dluhů. A to byl vážný problém, jak ukazují údaje jiného agrárního experta a významného hospodářského předáka, dr. L. F. Dvořáka: „Odhadujeme-li, že důchod zemědělců činil asi 16 miliard Kč a nyní asi 12—13 miliard Kč a odhadujeme-li zemědělské zadlužení asi na 24—26 miliard, pak úrokové břemeno při 7% úroku činí ročně 1700—1800 milionů, tj. 13—15% veškerého důchodu zemědělců.“⁵ E. Fekete v Tvorbě z 31. I. 1936 udává rozsah zadlužení u malorolníků částkou 10.000 Kč na 1 ha. Široké masy rolníků proto volaly po snížení úroků, které byly značně vysoké, a po snížení reálných dluhů. To však Brdlík ve svém programu neměl. Snížení úroků mělo podle něho nastat teprve přirozenou cestou na základě omezení státních výdajů a vyrovnání rozpočtu. Brdlíkův program byl v podstatě stejně deflační jako program Englišův.

Smysl Brdlíkových názorů vystihl velmi dobře jeden ze zmíněných pisatelů, když napsal: „Teorie dra Brdlíka je teorie pro ty, kteří mohou čekat, a to lavinovitě se zadlužující zemědělci nemohou“. Čekat mohl jen agrární velkokapitál, který by nakonec pohltil usedlosti zadlužených a ožebračených středních i drob-

ných rolníků. Nebyli však zadluženi jen ti, nýbrž i četní majitelé zbytkových velkostatků.

Brdlíkova teorie a program vyjadřovaly tedy zájmy silného agrárního velkokapitálu. Pod tlakem širokých rolnických mas i četných zadlužených agrárních kapitalistů byla agrární strana nucena přejít k politice, která by zejména oslabila tlak dluhů a která kromě toho měla přispět k vyrovnání disparity mezi zemědělskými a průmyslovými cenami. Svůj vzor našla jednak v protikrizové politice Spojených států, jednak v řízeném hospodářství nacistického Německa a v německých metodách financování zbrojení. Tak pozdější ministr protektorátní vlády Adolf Hrubý vychvaluje ve Venkově (ročník 1934) v celé sérii článků řízenou zemědělskou výrobu v Německu. Rezoluce hospodářských komisí výkonného výboru strany z května 1934 prohlašuje: „Krise vznikla jako těžký důsledek liberalistických rádu, které vystavily zemědělce konkurenci velkoobchodu a učinily zpeněžení zemědělských výrobků hrou nezřízené spekulace. Proto důrazně žádáme, aby bez dalších odkladů a ohledů se nastoupila cesta organizovaného hospodářství.“

Vítáme ohlášený zákon o budování syndikátů, poněvadž jsme přesvědčeni o tom, že zachraňovati zemědělství znamená usměrňovati jeho výrobu a regulovati prodej zemědělských výrobků. Žádáme syndikování některých odvětví zemědělského průmyslu a obchodu, aby byly udržovány přiměřené ceny zemědělských výrobků a stabilizovány výrobní a odbytové poměry těchto odvětví v zájmu celku.“⁶ Jak známo, byly tyto snahy konkretizovány zavedením obilního monopolu v roce 1934.

Druhým prostředkem, jímž mělo být dosaženo zvýšení cen, zároveň však i snížení úroků (takže by se podstatně snížilo reálné břemeno dluhů), měla být liberální až inflační úvěrová politika, v níž nemalou úlohu sehrály i obě devalvace (v roce 1934 a v roce 1936). Zde poskytla první podnět protikrizová opatření provedená v USA ještě Rooseveltovým předchůdcem Hooverem a spočívající v tom, že k eskontu u Federálních rezervních bank byly kromě obchodních směnek připuštěny v rámci zlatého krytí i směnky finanční vydané na podkladě různých jistot, zvláště státních obligací. Toto opatření, jež v sobě mělo nesporný inflační prvek (emise oběživa nebyla spojena jen s potřebami oběhu zboží, nýbrž i se státním dluhem), mělo vést ke zvýšení cen a bylo nazváno redeflací. Později se hovoří prostě jen o reflaci. A ve Venkově z 28. II. 1932 píše šéf agrárního tisku Vraný pod pseudonymem dr. Hynek Penčík o nutnosti aplikovat redeflační metodu, jež by umožnila zvýšit zemědělské ceny tak, aby výroba byla opět rentabilní. „Pak dopřeje zemědělec i ostatním vrstvám dosavadní jejich příjmy, státu jeho daně, sociálním ústavům jejich příspěvky... V Americe roztáčejí kola miliardami uvolněných úvěrů. U nás je roztočíme, zvýšíme-li příjmy polovice obyvatelstva, tj. zemědělství.“

Další inspiraci poskytla agrárním teoretikům opatření Rooseveltovy administrativy. Jedním z Rooseveltových protikrizových opatření bylo i inflační zvednutí cen, jímž mělo být ulehčeno zejména zadluženým farmářům. Za tím účelem byla vláda zmocněna k provádění rozsáhlých operací na volném trhu, k emisi státovek a k pronikavé devalvaci dolaru. Všechna tato opatření se setkala s nadšeným přijetím u agrárního tisku. Venkov je např. velebí v polemickém článku s Národní politikou z 6. I. 1934 pod názvem „Hloupá Amerika, chytrá Politika“.

V Rooseveltových inflačních opatřeních zaujímala důležité místo též devalvace dolaru, která byla skutečně provedena v rozsahu asi 40 procent. Iničiátoři této

devalvace byli přesvědčeni, že povede ke značnému zvýšení cen. Rooseveltův poradce prof. Warren tvrdil, že „snížením zlatého obsahu dolaru je možno vytvořit jakoukoliv žádanou cenovou hladinu“.⁷ Ze stejného motivu se stali agrární představitelé přívrženci Englišem navrhované první devalvace provedené počátkem roku 1934. Engliš sám byl ovšem přesvědčen, že devalvace k vzestupu cen nepovede, nýbrž že pouze vyrovná rozdíl mezi československou a světovou cenovou hladinou, který již nebylo možno odstranit další deflací, a že tak zvýší konkurenční schopnost československých výrobků na světových trzích. Buržoazie koncentrovaná kolem národní demokracie a Živnobanky naproti tomu devalvací odmítala pro obavy ze vzestupu cen. Avšak agrární kapitál s ní souhlasil právě proto, že si od devalvace zvýšení cen sliboval, a to se všemi příznivými důsledky na reálné snížení zemědělského zadlužení. Proto byl v této době agrární kapitál příznivě naladěn vůči Englišovi, s nímž jinak svedl nejednu šarvátku. (V zásadě ovšem vycházel Engliš s agrárními předáky velmi dobře a byl úzkým spolupracovníkem všech agrárních ministerských předsedů.)

Tak dr. Rudolf Brož v článku „Otevřete okna do světa“⁸ argumentuje pro devalvací úplně jazykem Englišovým. Zároveň však prohlašuje, že ceny zemědělských produktů lze zvýšit, aniž by se změnilы životní náklady, neboť zemědělské ceny klesly více než životní náklady. Agrární kapitál také nemínil zůstat jen u devalvace. Ihned po ní začíná v agrárním tisku kampaň za další krok v měnové reformě, za zvýšení oběživa.

První devalvace však naděje na zvýšení cen splnila jen v malé míře. Proto se začínají ozývat hlasy volající po nové devalvací, která byla nakonec provedena na podzim roku 1936. Proti této devalvací se však již Engliš stavěl právě proto, že byl přesvědčen, že povede k zvýšení cen. Soudil totiž, že v této době se již československá cenová hladina vyrovnala se světovou cenovou hladinou, takže další znehodnocení měny by již nutně musilo vyústit ve zvýšení cen. To byl však zase důvod, proč si tuto devalvací přál a prosadil agrární kapitál. Provedení devalvace bylo nakonec usnadněno tím, že zapadla do vlny devalvací, které provedla i řada dalších států (Francie, Belgie, Švýcarsko).

Linie agrárního kapitálu v protikrizové politice byla tedy zaměřena na zvyšování cen jako prostředek pro ulehčení předluženému zemědělství, při čemž se ani neodmítala víceméně otevřená inflace. Je pravda, že agrární předáci, kteří seděli přímo ve vládě, se nemohli vyslovit naplno. O to horlivěji byla tato politika propagována na stránkách oficiálního orgánu strany — Venkova. Jak jsme již uvedli, psal v tomto smyslu sám šéfredaktor Vraný. Nejuceleněji však byla inflační protikrizová politika agrární strany vyložena v článcích a publikacích dr. Rudolfa Brože, otiskovaných po řadu let ve Venkově.

Brož vycházel v podstatě z Englišovy analýzy krize, avšak vyvozoval z ní, abychom tak řekli, protienglišovské závěry. Viděl v krizi, i v její zemědělské stránce, především problém měnový, výsledek a neblahé důsledky „zlaté deflace“, jak o tom svědčí i název jedné z jeho prací „Měnové základy zemědělské politiky“ s podtitulem „Souvislost krize měnové a zemědělské“. Brožovou hlavní myšlenkou je ukázat, že zemědělská a měnová politika měly v Československu protilehlé cíle. Zemědělská politika sledovala zvýšení cen, kdežto měnová politika sledovala jejich snížení. Opírala se o zlatou měnu a to při zhodnocení zlata musilo nutně vyvolat zhoubný deflační proces, jímž trpělo zemědělství i průmysl. Aby byl zmíněný rozpor odstraněn, je nutno především opustit zlatou měnu. S tím však musí být spojena i velkorysá úvěrová politika, která vytvoří hojnost

levných peněz; tím se oživí cenová hladina. Cestou k tomu jsou operace na volném trhu a lombard, nákupy cenných papírů, zejména státních obligací, cedulovou bankou zvýší ceny papírů a tím se sníží automaticky úrok. Zároveň pak tyto nákupy zasytí oběh hojností peněz, zvýší likviditu bank a tak umožní větší úvěrovou expanzi, která nutně povede i ke zvýšení cen. Brož píše: „Z naší tísně není jiného východiska než měnovými, peněžními a úvěrovými opatřeními zvýšit hospodářskou aktivitu národa, zvýšit kupní sílu a spotřebu zemědělských výrobků, hlavně masa a tuků.“⁹ „Všechny země, které překonaly krizi, dosáhly toho aktivní činnosti svých cedulových bank, rozšířením úvěrů a oběhu bankovek. Větší množství peněz zvýšilo hospodářskou aktivitu a uvedlo zastavený motor do pohybu. Není žádné země na světě, která by překonala krizi bez úvěrové expanze, není jediné země na světě, která by zanechala zásobu platidel na takovém stavu, na jaký byla sražena několikaletou tísní a která by se při tomto stavu dostala z tísně. Cesta z tísně vede přes cedulovou banku. To je hlavní a základní důvod, proč u nás nenastal obrat k lepšímu. Udržujeme zásobu platidel na nízké úrovni, na kterou se dostala během krize. Proto nemůžeme zapálit starter motoru. Schází nám dynamika peněz, která žene hospodářský život vpřed.“¹⁰

Brož říká, že taková politika by umožnila i rozsáhlé veřejné investice, jejichž prostřednictvím by právě byly uvedeny nové peníze do oběhu. A v této souvislosti poukazuje na hospodářské úspěchy Německa dosažené na základě zbrojení a doporučuje použít stejných metod i v Československu. Výmluvný je název jeho publikace z roku 1936: „Jak z krize“? s podtitulem „Úvěrovým financováním zbrojení“.

Uveďme si na dokumentaci ještě tento citát z Brožovy práce „Hospodářské příčiny naší pohromy“, v níž Brož dokonce obviňuje deflační politiku, že spolupřivinila mnichovskou katastrofu. Zvyšovala totiž neobyčejně tíseň právě průmyslu rozmístěného v pohraničí a tak hnala vodu na mlýn nacismu. „Německo však odvážným úvěrovým financováním svého zbrojení, veřejných prací a své čtyřletky za účelem dosažení soběstačnosti uvedlo do zaměstnání milionovou armádu nezaměstnaných a obnovilo vojenskou moc Německa. Žádná cedulová banka v době míru neposkytla státu k hospodářské obnově tak rozsáhlé úvěry jako Německo a „Říšská banka“. Úvěrové financování hospodářské obnovy přímo cedulovým ústavem mělo v Německu neobyčejné úspěchy. Tím zesílilo i politicky.“ (str. 15).

Brož však již zapomíná v této souvislosti dodat, že tíseň zejména lehkého průmyslu zvyšovala i ochránářská politika a prosazovaná agrárním kapitálem vůči zemědělským zemím jihovýchodní Evropy, kde měl tradiční odbytiště i lehký průmysl koncentrovaný v pohraničí. Ochránářská opatření vyvolávala odvetná opatření ze strany postižených států vůči dovozu výrobků z Československa, jež bylo na těchto trzích vytlačováno z velké části právě německými výrobky.

Inflační charakter Brožových požadavků je jasný a nepotřebuje zvláštních důkazů a rozborů. Jejich opora, odkaz na německé metody financování zbrojení, totiž mluví sám za sebe. Brož si byl také dobře vědom obtíží, s nimiž bylo spojeno propagování inflačních metod, a proto si zvolil nový název — reflaci. Je to podle něho metoda, jež má obnovit cenovou rovnováhu (tj. odstranit cenovou disproporci mezi zemědělskými a průmyslovými cenami). Má prý tak vést jen k dílčímu vzestupu cen.

V Brožových názorech a vývodech je však zřejmý rozpor. Na jedné straně žádá Brož dílčí zvýšení cen, hlavně zemědělských. To se má stát reflací, čímž

byla často míněna změna mezinárodního kursu peněz, vyrovnání jejich vnitřní a vnější kupní síly, tedy v podstatě devalvace. Zároveň však Brož žádá rozmnožení oběživa na základě veřejných investic financovaných úvěrovou expanzí cedulové banky a typicky inflačními německými metodami. To je ovšem způsob, který musí vést ke všeobecnému, nejen k dílčímu zvýšení cen. Zde se nám tedy odhaluje teoretická slabina Brožových požadavků. V podstatě tedy jeho reflexní teorie je jen jistou variantou inflace. Takto konečně charakterizoval reflaci i známý anglický buržoazní ekonom A. C. Pigou.¹⁴

Zajímavé je, že je velmi nápadná shoda mezi krizovými a úvěrovými teoriemi agrárních teoretiků i teoretiků sociální demokracie (Macek, Nebesář i Maiwald). Prakticky se od sebe neliší ani co do analýzy krize let 1929—1933, ani co do jejího řešení, snad jen kromě toho, že agrární teoretikové zvláště vyvedají agrární krizi. Avšak zejména mezi peněžní a úvěrovou teorií Mackova směru a teorií Brožovou je naprostá shoda. Oba viděli hlavní problém krize v dogmatickém lpění na soustavě zlaté měny, volali po jejím opuštění a žádali velkorysou úvěrovou expanzi. Sociální demokraté propagovali zároveň i plánované hospodářství a hlásali, že bez jeho zavedení nelze krizi překonat. Podobně i agrární teoretikové byli horlivými zastánci řízeného hospodářství, samozřejmě hlavně v zemědělství.

V tomto bodě je však mezi oběma směry přece jen podstatný rozdíl. Sociální demokraté tvrdili, že jejich program plánování a protikrizové politiky nese s sebou i prvky socialismu a prohlašovali jej proto za nástroj hluboké přeměny společnosti mírnou, evoluční cestou. To byla ovšem myšlenka, již byli na hony vzdáleni teoretikové agrárního kapitálu. Pro ně znamenala taková politika upevnění soukromého vlastnictví a nakonec i upevnění kapitalismu. Tuto stránku agrární ideologie vyjádřil výstižně Venkov z 29. VII. 1934 v článku K. Marečka „Slunce míru v mracích velkokapitalismu“: „Velkokapitál jako všechny instituce jest schopen přeměny. Jsme na prahu nového kapitalismu, jenž sice bude se sháněti pávě tak po výtěžku, ale jenž se bude ubírat jinou cestou, který pro krátkou dobu rapidně zvyšované výroby nebude spekulovati lidskými životy a lidským štěstím, který nepovede k chaosu a k nezaměstnanosti.“

To ovšem neznamená obrát k socialismu. Naopak, svět poznal za poslední války, že socialismus jest rytířem smutné postavy, který nejen že nic neučinil pro mír, ale že byl i poslušně v mnohých státech nástrojem imperialismu v touze o materiální výhody... Zatímco socialisté podobně šmahem odsuzují kapitál, žádá sedlák, aby finanční magnáti se neopíjeli touhou po zisku a aby se naučili pořádně jezdit a stroj kontrolovat. V takovém případě pak zdravý kapitalismus nejen že nevyvolá více válek, ale zabezpečí mír.“

Citát je velmi výmluvný. Kritizuje celkem trefně pravicový socialismus a zároveň ukazuje cíle agrárního řízení národního hospodářství, jimž měl být jakýsi zdokonalený, reformovaný kapitalismus, mírumilovný dovnitř i navenek.

Je těžko říci, zda z autora citovaného článku mluví naivní iluzionismus, či demagogie. Spíše jsme nakloněni věřit, že to druhé. Vždyť doufat v přirozenou mírumilovnost kapitálu a v to, že by mohl přestat „opíjet se touhou po zisku“, by bylo vrcholem pošetilosti. Dva závěry je však z něho nepochybně možno vyvodit: 1. že tyto názory jsou reakcí na hlubokou nespokojenost rolnictva s existujícím stavem a že jsou snahou odvrátit pozornost rolnictva od jeho skutečného nepřítele — tj. kapitálu, ať průmyslového nebo agrárního. Tomuto cíli měla sloužit perspektiva mírumilovného stabilního kapitalistického hospodářství;

2. že přitom usvědčuje ze lži řeči o automatickém vývoji kapitalismu k socialismu na základě hospodářského programu propagovaného sociálními demokraty.

Celkově inflačně zaměřená koncepce agrární protikrizové politiky byla v rozporu s deflačním zaměřením prosazovaným finančním kapitálem koncentrovaným kolem Živnobanky a politicky reprezentovaným stranou národně demokratickou. Příčina, proč tato nejsilnější kapitálová skupina v Československu byla pro deflační politiku (byl k ní nejprve jistě náběh i u agráránků — viz vpředu uvedený Brdlíkův program) byla prostě v tom, že s touto politikou bylo spojeno několik prostředků buržoazního překonávání krize. Deflační politika znamenala především tlak na snížení nákladů včetně mezd. Tím mělo být zvýšeno i vykořisťování a upevněno i v krizi postavení buržoazie vůči dělnictvu.

Cestou k překonání krize je i zvýšení centralizace kapitálu a likvidace slabších podniků, resp. jejich pohlcení silnějšími podniky. A k tomu přispívala deflace, která zvyšovala reálně břemeno dluhů a tak podlamovala odolnost méně pevných podniků. Tento proces byl velmi intenzivní v první poválečné krizi (v letech 1921—1922), která byla silně poznamenána deflací, a byl nesporně v programu nejsilnější skupiny finančního kapitálu — skupiny Živnobanky — i v letech 1929—1933. Pozice Živnobanky v průběhu krize zesílila a o zájmech na deflační politice svědčí řada hlasů tlumočících zprávy ze zákulisí finančního kapitálu.

Tak Engliš sám napsal o zájmech spojených s deflační politikou.¹² Se zřetelem na tento Englišův výrok zní velmi pravděpodobně článek, který přinesl časopis „Sobota“ v čísle 43 z roku 1934 pod značkou „Economicus“, v němž se píše: „Tajemství naší deflace je odhaleno tím, že jde o koupi československých účastí Creditanstaltu, mohutného bloku akcií československého průmyslu, z nichž je pro Živnobanku nejzajímavější souhrn akcií Ústecké chemické společnosti. Vedle nich se Živnobanka zmocnila celého lihovarského průmyslu a nejlepšího a největšího dolu na Ostravsku — Orlová-Lazy. Naše deflační politika byla jen inscenována ve své příkrosti, našemu průmyslu se muselo vésti co nejlhůře, aby tyto hodnoty několika set milionů korun mohly být koupeny za zlomek ceny, kterou měly ještě roku 1919.“

Živnobanka přitom zasahovala již nebezpečně i do domén agrárního finančního kapitálu a tak je pochopitelný i tento útok Venkova na Živnobanku v článku: „Vskutku — nerovný zápas“ z 18. února 1934: „Kapitalistický koncern, který se opírá o národní demokracii, který je také majitelem Národních listů a hlavním činitelem ve všech velkých a důležitých kartelech, dostal r. 1919, když se oddělovala naše měna, tak nesmírné bohatství do své moci, že se stal finančním, peněžním diktátorem naší republiky... V těchto dnech, spěchaje, aby ještě co nejvíce vytěžil z nesmírného zhodnocení svých miliard a z hospodářské tísně všech ostatních, skoupil doly a hutě bývalé Ferdinandovy dráhy, doplnil svůj mamutí průmysl kurní dalším cukrovarnickým velkopodnikem na Slovensku a jda za devízou autarkie, získal nejen Radlickou mlékárnu, ale také Vysočanskou, takže se stal diktátorem i v průmyslu mléčném.“

Koncern národně-demokratický usiloval, aby deflační politika potrvala, dokud se mu nepodaří skoupiti za babku ještě zbývající cenné podniky a objekty. Po Orlové a objektech Ferdinandovy dráhy měly přijít ještě Vítkovice a jiná krásná sousta. Pro tu chuť měl hospodářsky umírat celý národ, především zemědělství a střední výroba vůbec, měl hynout nezaměstnaný dělník a úředník se měl spojit polovičním platem. Teprve až by finanční kolos dosáhl všeho, byl by svolil k obratu také ve finanční politice.“

Зdá se, že toto byly hlavní důvody, proč byla deflační politika pro agrární kapitál i stranu nepřijatelná. Agrární strana byla masovou politickou stranou, měla oficiální titul „Republikánská strana maloroľnického ľidu“, a tak musela ve své politice brát ohled i na zájmy roľnických mas, zejména pak na tíživé břemeno zadlužení. Důležité bylo konečně i to, že celá skupina agrárního finančního kapitálu byla v podstatě dlužnická. Těmto obtížím měla ulevit inflační politika, jež by snížila reálné břemeno zadlužení.

Svůj konkrétní politický výraz našly rozpory mezi agrárním kapitálem a finanční skupinou Živnobanky např. ve sporech o devalvacii v roce 1934, v níž Živnobanka viděla inflační opatření a pro něž odvolala své politické zástupce — národní demokraty — z vlády. Podobně i záporný postoj Živnobanky vůči obilnímu monopolu a řízenému hospodářství v zemědělství byl výrazem rozporu mezi agrárním kapitálem a finanční skupinou Živnobanky.

Na druhé straně nelze samozřejmě rozpory mezi agrárním kapitálem a skupinou Živnobanky přeceňovat. Byla tu přece i důležitá základna společných zájmů, a to jednak v tom, že obě skupiny držely společnou frontu proti proletariátu, jednak v tom, že obě skupiny měly i četné společné účasti v řadě významných podniků. Proto např. po volbách v roce 1935 dochází ke smíru mezi oběma skupinami. Politicky to bylo vyjádřeno úmluvou agrární strany (nejsilnější vládní strany) s národně demokratickou složkou národního sjednocení (tedy s opoziční stranou) o tom, že se budou navzájem radit o běžných politických otázkách a o společném stanovisku.

Nelze konečně také nevidět společný protílidový základ deflační i inflační protikrizové politiky. Oba směry vedou ke zvyšování vykořisťování, oba směry řeší krizi na účet pracujících. Rozdíl byl jen v tom, že inflační koncepce byla rafinovanější, neboť faktické snížení reálných mezd, k němuž inflace nakonec vede, kryla frázemi o nutnosti liberálnější úvěrové politiky a tvorbě větších důchodů.

POZNÁMKY

- ¹ *Growth and Stagnation in the European Economy*, str. 245, Ženeva 1954.
- ² Viz k tomu sborník dokumentů *Za chléb, práci, půdu a svobodu*, str. 407.
- ³ V článku *O řešení hospodářské krize*, *Venkov* z 16. II. 1932.
- ⁴ *Česká společnost národohospodářská*, Praha 1933.
- ⁵ *Venkov* z 13. III. 1932.
- ⁶ *Venkov* z 26. V. 1934.
- ⁷ Citováno podle F. A. Bradforda, *Money and Banking*, str. 88, New York 1946.
- ⁸ *Venkov* z 21. IV. 1934.
- ⁹ *Měnové základy zemědělské politiky*, str. 92.
- ¹⁰ *Dynamika peněz*, str. 12.
- ¹¹ Viz o tom *Obzor národohospodářský 1938*, str. 268.
- ¹² *Světová a naše hospodářská krize*, str. 177.

АГРАРНЫЙ КАПИТАЛ В ЧЕХОСЛОВАКИИ И КРИЗИС В 1929—1933 ГГ.

Важной причиной сильного обострения циклического кризиса 1929—1933 гг. было и то, что он переплетался с аграрным кризисом. Это имело значительное влияние также на ход кризиса в Чехословакии, так как земледелие всегда играло в ее национальном хозяйстве важную роль.

Аграрные теоретики видели ядро кризиса в аграрном кризисе, который называли „пра-

кризисом". В мнениях о преодолении кризиса можно отметить два течения, которым соответствуют два этапа аграрной политики против кризиса.

Профессор Брдлик, идеолог одного из этих двух течений, подчеркивал необходимость урегулирования разницы между промышленными и сельскохозяйственными ценами (последние в течение кризиса понизились гораздо больше, чем цены промышленных продуктов). Поэтому он требовал большого понижения расходов, в том числе и зарплат. Брдлик выступил против всех социальных программ, так как он считал, что они во время кризиса не могут быть осуществлены.

Сначала партия аграриев более или менее официально приняла его программу. Однако против нее возникла сразу же сильная оппозиция, что отразилось также на страницах официальной газеты партии аграриев „Венков“. Причиной оппозиции был тот факт, что программа Брдлика никак не помогала обремененному долгами земледелию и, наоборот, приносила в сущности пользу только крепкому аграрному капиталу. Обремененные долгами мелкие и средние крестьяне и также владельцы т. наз. остаточных мнений принудили партию аграриев к тому, что она должна была принять определенные меры, путем которых уменьшились бы долги и понизились бы сельскохозяйственные цены. Для выполнения этих планов политика партии аграриев нашла образец в американском правительстве президента Рузвельта и в регулируемом хозяйстве нацистской Германии. В общем партия аграриев пропагандировала в журнале „Венков“ инфляционную политику. Поэтому она поддерживала обе девальвации (1934 и 1936 гг.), которые должны были привести к повышению цен и к реальному понижению долгов. Для своих инфляционных требований партия избрала немного эвфемистическое название — рефляция.

Между второй программой аграрных теоретиков и требованиями социал-демократов существует определенное сходство. Защитники одной и второй программы поддерживают частный и дешевый кредит, дальше общественные капиталовложения, финансируемые инфляционным кредитом, и также громадные государственные интервенции.

Но существенная разница между обеими программами заключается в следующем: социал-демократы считали эту программу путем к социализму, между тем как аграрные теоретики смеялись над этим и видели в своих предложениях лишь простое стремление к реформе капитализма.

Перевел Иржи Бронец

DAS AGRARKAPITAL IN DER TSCHECHOSLOWAKEI UND DIE KRISE 1929—1933

Eine wichtige Ursache der Verschärfung der zyklischen Krise 1929—1933 war ihre Verflechtung mit der Agrarkrise. Diese Tatsache beeinflusste auch den Verlauf der Krise in der Tschechoslowakei, da hier die Landwirtschaft eine ansehnliche Bedeutung hatte. Diese Besonderheiten widerspiegelten sich auch in den wirtschaftlichen Programmen die von den Vertretern des Agrarkapitals zur Bekämpfung der Krise empfohlen wurden.

Diese Agrartheoretiker sahen den Kern der Krise in der Agrarkrise, die sie als „Urkrise“ zu bezeichnen pflegten. In ihren Ansichten zur Bekämpfung der Krise sind jedoch zwei Richtungen zu unterscheiden, denen auch zwei Etappen der diesbezüglichen Politik entsprechen.

Die Richtung des wichtigen Theoretikers Prof. Brdlik betonte die Notwendigkeit der Ausgleichung der Disparität zwischen den Industrie- und Agrarpreisen (die in der Krise tiefer gesunken waren als die Preise der Industrieerzeugnisse). Deshalb verlangte er auch eine grosse Kostensenkung einschliesslich der Löhne. Er lehnte auch alle Sozialprogramme ab, die er als in der Krise untragbar bezeichnete.

Brdlik's Programm wurde zuerst von der Agrarpartei mehr oder weniger offiziell angenommen. Aber es entstand auch sofort eine scharfe Opposition dagegen, die auch in das offizielle Parteiorgan — Venkov — übertragen wurde. Die Ursache dieser Opposition war die Tatsache, dass Brdlik's Programm für die verschuldete Landwirtschaft keine Hilfe bringen konnte. Es entsprach wesentlich den Interessen des starken Agrarkapitals. Unter dem Druck der verschuldeten kleinen und mittleren Landwirte als auch vieler Restgutsbesitzer sah sich die Agrarpartei gezwungen zu solchen Forderungen zu übergehen, die den Druck der Schulden vermindern und ausserdem die Agrarpreise erhoben würden. Diese Pläne fanden ihr Vorbild in der Agrarpolitik der Roosevelt-Regierung in den USA und in der gelenkten Wirtschaft in Nazi-Deutschland. Wesentlich trat die Agrarpartei systematisch für inflatorische Politik ein. Deshalb war sie auch für beide Devalvationen, die in der Tschechoslowakei durchgeführt wurden (i. J. 1934 und 1936), von denen sie einen Preisaufstieg erwartete, was auch die

Schulden real vermindern würde. Für diese Inflationspolitik wählte sie jedoch einen euphemistischen Namen — Reflation.

Es besteht eine bestimmte Übereinstimmung zwischen diesem Programm der Agrartheoretiker und den Forderungen der Sozialdemokraten. Beide sind für reichlichen und billigen Kredit als auch für öffentliche Investitionen, die durch inflatorischen Kredit finanziert sein sollten. Beide sind auch für eine ausgedehnte wirtschaftliche Staatsintervention. Aber ein wesentlicher Unterschied zwischen ihnen besteht in diesem Punkte: Die Sozialdemokraten bezeichneten ihr Programm als einen Weg zum Sozialismus, während die Agrartheoretiker diese Auffassung entschieden ablehnten und ihr Programm bloss als eine Reform des Kapitalismus betrachteten.

J. Setinský

1
2